

Prijevod s njemačkog: Mislav Marjanović i Zoran Veselinović
Lektura: Antonia Šikljan

Gottlob Frege

MISAO

Logičko istraživanje

(*Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus 1*, 1918.-
1919., str. 58 -77)

Kao što riječ „lijepo“ pokazuje smjer estetici, a „dobro“ etici, tako i riječ „istinito“ pokazuje smjer logici. Doduše, sve znanosti imaju istinu kao cilj, međutim logika se njome bavi na posve drugačiji način. Ona se prema istini odnosi kao što se, primjerice, fizika odnosi spram težine ili topline. Zadaća je svih znanosti otkrivati istine, dok je logici palo u udjel da spozna upravo zakone istinitosti. Riječ „zakon“ upotrebljava se u dva smisla. Kada govorimo o moralnim i državnim zakonima mislimo na odredbe kojih se treba držati, a s kojima događaj nije uvijek u skladu. Prirodni zakoni su ono opće prirodnog zbivanja, ono s kojim je ovo zbivanje uvijek u skladu. Kada govorim o zakonima istinitosti, onda prvenstveno mislim o zakonima u ovom drugom smislu. Međutim, ovdje se ne radi o zbivanju, već o biti. Iz zakona istinitosti proizlaze pak pravila za tvrđenje, mišljenje, suđenje, zaključivanje – u tom se smislu govori o zakonima misli. Ovdje, međutim, postoji opasnost da se pobrkaju bitno različite stvari. Vjerojatno se sintagma „zakon misli“ razumije slično kao i sintagma „prirodni zakon“ i pritom se odnosi na ono opće u duševnom zbivanju mišljenja. Zakon misli bi u ovom smislu bio psihološki zakon. Tako se može doći do zaključka da se u logici radi o duševnom procesu mišljenja i o psihološkim zakonima prema kojima se taj proces odvija. Međutim, takvo bi shvaćanje zadaće logike bilo pogrešno jer istina time ne dobiva mjesto koje joj pripada. Zabluda i praznovjerje imaju, jednako kao i ispravna spoznaja, svoje uzroke, a tvrđenje onog istinitog i neistinitog odvija se prema psihološkim zakonima. Izvođenje iz ovih zakona i objašnjenje duševnog procesa

koji se okončava u tvrđenju ne može nikada nadomjestiti dokaz na kojem se ovo tvrđenje temelji. Zar u ovom duševnom procesu nisu mogli prisustvovati i logički zakoni? Ne želim to osporavati, ali kada se radi o istini, mogućnost nije dovoljna. Moguće je također i to da je u tom procesu bilo prisutno i ono nelogičko te da je ono odvelo s puta istine. O tome možemo odlučiti tek kada smo spoznali zakone istinitosti, međutim u tom nam slučaju vjerojatno neće trebati izvođenje i objašnjenje duševnog procesa – ako nam je pritom cilj utvrditi opravdanost tvrdnje koja je rezultat ovog procesa. Kako bih isključio svaku mogućnost nesporazuma i odagnao mogućnost zamagljenja granice između psihologije i logike, dodjeljujem logici zadaću da pronade zakone istinitosti, a ne zakone tvrđenja ili mišljenja. U zakonima istinitosti razvit će se značenje riječi „istinit“.

Ponajprije ipak želim ugrubo skicirati ono što ću u ovom kontekstu nazivati istinitim, tako da se mogu odbaciti upotrebe ove riječi kojima ovdje nije mjesto. Ona se ovdje neće koristiti u smislu „istinski“ ili „istinoljubiv“. Ona se ovdje ujedno neće koristiti, kao što se to ponekad događa u bavljenju s umjetničkim pitanjima kada je primjerice riječ o istini u umjetnosti, tj. kada se istina postavlja kao umjetnički cilj, kada se govori o istini nekog umjetničkog djela ili istinskom osjećaju. Riječ „istinito“ se također zna staviti ispred druge riječi kada se želi reći da se ova riječ koristi u njezinom istinskom, neiskvarenom smislu. Ovaj način upotrebe, kao i prethodno navedeni načini, nije u skladu s putom koji se ovdje nastoji slijediti. Ovdje je riječ o istini čija je spoznaja postavljena kao cilj znanosti.

Riječ „istinit“ gramatički se pojavljuje kao riječ za svojstvo. Iz toga nastaje želja da se ograniči područje iskazivanja istine, područje gdje o istini uopće može biti riječi. Istinu iskazujemo o slikama, predodžbama, rečenicama, mislima. Ovdje posebno bode u oči to da su stvari koje se mogu vidjeti i čuti pomiješane sa stvarima koje se ne mogu osjetilno opažati. To upućuje na to da postoji razlika u smislu. Zaista, nije li slika kao puko vidljiva, opipljiva stvar zapravo istinita, dok kamen ili list to nisu? Sliku se očito ne bi nazivalo istinitom ako pritom ne bi bila prisutna neka namjera. Slika treba nešto predstavljati. Također se ni predodžba ne naziva

po sebi istinitom, nego se tako naziva samo u pogledu namjere da ona treba s nečim korespondirati. Prema tomu se može pretpostaviti kako se istina sastoji u korespondenciji slike i onoga što je oslikano. Korespondencija je odnos. Međutim, tomu proturječi način upotrebe riječi „istinit“, koja nije relacijska riječ i koja ne sadrži nikakvu referencu na nešto drugo s čime bi nešto trebalo korespondirati. Ako ne znam da neka slika treba predstavljati katedralu u Kölnu, ne znam ni s čime moram usporediti sliku kako bi mogao donijeti sud o njezinoj istinitosti. Osim toga, korespondencija može biti potpuna samo kada se stvari koje korespondiraju podudaraju, odnosno kada uopće nisu različite stvari. Autentičnost novčanice trebalo bi se moći provjeriti tako što će ju se stereoskopski usporediti s pravom novčanicom. Ipak, pokušaj da se komad zlata stereoskopski usporedi s novčanicom od 20 maraka bio bi smiješan. Usporedba predodžbe i stvari bila bi moguća samo kada bi i stvar bila predodžba. Ako bi tada prva u potpunosti korespondirala s drugom, one bi se podudarale. Međutim, upravo se to želi izbjeći kada se istinu odredi kao korespondenciju predodžbe i nečega stvarnoga jer je pritom upravo bitno da se predodžbe razlikuju od onog stvarnog. Međutim, tada ne postoji potpuna korespondencija, nema potpune istine. U tom slučaju ništa uopće ne bi bilo istinito jer ono što je samo polovično istinito jest neistinito. Istina ne podnosi ni više ni manje. Ili ipak podnosi? Zar se ne može postulirati da istina postoji kada postoji korespondencija na neki određeni način? Ali na koji način? Što pak tada moramo raditi kako bismo odlučili je li nešto istinito? Moramo istražiti je li istinito da – primjerice neka predodžba i nešto stvarno – korespondiraju na postulirani način. Tada ponovno stojimo pred pitanjem iste vrste i igra može započeti iznova. Tako propada ovaj pokušaj da se istina objasni kao korespondencija. Međutim, jednako tako propada i svaki drugi pokušaj da se ponudi definicija istine jer se u definiciji navode određena obilježja. Na taj bi se način kod primjene definicije na konkretni slučaj radilo o tome je li istinito da kod njega pronalazimo ova obilježja. I tako se vrtimo u krug. U skladu s tim, moguće je da je sadržaj riječi „istinit“ u potpunosti jedinstven i da se ne može definirati.

Kada se nekoj slici pripiše istina, zapravo joj se ne želi pripisati

svojstvo koje joj pripada posve neovisno od drugih stvari, već se pritom ima nešto sasvim drugo na umu i želi se reći da ona slika na određen način korespondira s ovom stvari. „Moja predodžba korespondira s katedralom u Kölnu“ je rečenica i sada se radi o istini ove rečenice. Tako se ono što se posve neadekvatno naziva istinom slika i predodžbi svodi na istinu rečenica. Što se naziva rečenicom? Niz glasova, ali samo onda kada ima neki smisao; što opet ne znači da je svaki smisljeni niz glasova rečenica. Kada neku rečenicu nazivamo istinitom, zapravo mislimo na njen smisao. Prema tome se ispostavlja da je smisao rečenice ono kod čega uopće možemo govoriti o istinitosti. Je li pak smisao rečenice predodžba? U svakom se slučaju istinitost ne sastoji u korespondenciji ovog smisla s nečim drugim jer u suprotnom se pitanje o istini ponavlja u beskonačnost.

Mišlju nazivam – bez želje da ponudim definiciju – nešto pri čemu se uopće može pojaviti pitanje o istini. Dakle, ono što je neistinito jednako tako ubrajam u misao kao i ono što je istinito.¹ Shodno tomu mogu reći: misao je smisao rečenice; bez pretenzije da pritom tvrdim kako je smisao svake rečenice misao. Po sebi neosjetilna misao oblači se u osjetilno odijelo rečenice i tako za nas postaje lakše shvatljivom. Kažemo da rečenica izražava misao.

Misao je nešto neosjetilno i sve stvari koje se mogu zamijetiti osjetilima isključene su iz područja u kojem se uopće može pojaviti pitanje o istini. Istina nije svojstvo koje odgovara nekoj određenoj vrsti osjetilnih utisaka. Ona se na taj način jasno razlikuje od svojstava koje imenujemo riječima „crven“, „gorak“, „ima miris jorgovana“. Ipak, zar ne vidimo da je sunce izašlo i time također da je to istinito? To da je sunce izašlo, nije predmet koji emitira zrake koje dopijevaju u moje oči, to nije vidljiva stvar kao sunce samo. To da je sunce izašlo

¹ Na sličan se način možda govorilo: „Sud je nešto što je ili istinito ili neistinito.“ U stvari riječ „misao“ koristim otprilike kao što se u spisima logičara koristi riječ „sud“. Nadajmo se da će iz onoga što slijedi postati jasno zašto preferiram „misao“. Takvom je objašnjenju upućen prigovor zato što se u njemu daje podjela na istinite i neistinite sudove, podjela koja je od svih mogućih podjela sudova vjerojatno najbeznačajnija. To da se s objašnjenjem ujedno daje i podjela ne mogu prihvatiti kao logički nedostatak. Što se tiče značaja, ono se ne bi smjelo u toj mjeri podcjenjivati, ukoliko, kao što sam rekao, riječ „istinit“ pokazuje smjer logici.

uviđa se na osnovi osjetilnih utisaka. Ipak, istina nije svojstvo koje se može osjetilno zamijetiti. Također se i to da je neka stvar magnetska uviđa na osnovi osjetilnih utisaka, iako ovome svojstvu jednako tako malo kao i istini odgovara određena vrsta osjetilnih utisaka. Upravo se u tome podudaraju ova svojstva. Međutim, osjetilni utisci su nam potrebni kako bismo uvidjeli da je neko tijelo magnetsko. Ako s druge strane ustanovim kako u ovom trenutku ništa ne mirišem, onda to ne činim na osnovi osjetilnih utisaka.

Ipak treba razmisliti o tomu da mi na nijednoj stvari ne možemo raspoznati neko svojstvo bez da pritom istovremeno ne ustanovimo kako je misao da ova stvar ima ovo svojstvo istinita. Tako je sa svakim svojstvom neke stvari povezano svojstvo misli, naime ono istine. Vrijedi zapaziti i to da rečenica „ja osjećam miris ljubičice“ ima upravo isti sadržaj kao i rečenica „istinito je da ja osjećam miris ljubičice“. I tako se pak čini da se ništa time ne dodaje misli kada joj se pripiše svojstvo istine. No ipak, nije li to ogroman uspjeh kada nakon dugog oklijevanja i mukotrpnih istraživanja znanstvenik konačno može reći „ono što sam pretpostavio, istinito je“? Čini se da riječ „istinit“ ima posve jedinstveno značenje. Ne susrećemo li se ovdje s nečim što se u inače običnom smislu uopće ne može nazvati svojstvom? Unatoč ovoj sumnji i dalje ću koristiti jezičnu upotrebu kao da je istina svojstvo, sve dok se ne pronađe nešto primjerenije.

Kako bih jače istaknuo ono što želim nazvati mislima, razlikovat ću različite vrste rečenica.² Ne može se reći da imperativna rečenica nema smisao, ali ovaj smisao nije takav da bi se kod njega moglo pojaviti pitanje o istini. Zbog toga smisao imperativne rečenice neću nazvati mišlju. Jednako su tako isključene rečenice u kojima se izražava želja i molba. U obzir mogu doći samo rečenice u kojima nešto priopćavamo ili tvrdimo. Međutim, uzvike u kojima se daje oduška vlastitim osjećajima, jecajima, uzdisajima, smijanju ne ubrajam u to – osim ako nije putem posebnih dogovora određeno da oni nešto priopćavaju. Kako pak stoje stvari s upitnim rečenicama /

² Ovdje riječ „rečenica“ ne koristim u potpunosti u značenju koje ima u gramatici, u kojoj također obuhvaća sporednu rečenicu. Izolirana sporedna rečenica nema uvijek smisao kod kojega se može pojaviti pitanje istine, dok rečenični sklop kojem ona pripada ima takav smisao.

Fragesatz? U „riječ-pitanjima“ /*Wortfrage*/ izražavamo nepotpunu rečenicu koja istinit smisao zadobiva tek s traženom nadopunom. Ovdje se prema tome ne razmatraju „riječ-pitanja“. Drugačije je s rečeničnim pitanjima /*Satzfrage*/. Na ovakva pitanja očekujemo čuti odgovore koji se sastoje od „da“ ili „ne“. Odgovor „da“ izražava isto što i rečenica tvrđenja jer se njime misao, koju upitna rečenica već u potpunosti sadržava, postavlja kao istinita. Tako se prema svakoj rečenici tvrđenja može oblikovati rečenično pitanje. Uzvik se zbog toga ne može promatrati kao priopćenje jer se iz njega ne može oblikovati odgovarajuće rečenično pitanje. Rečenično pitanje i rečenica tvrđenja sadržavaju iste misli, ali rečenica tvrđenja izražava i nešto više, naime tvrdnju. Također i upitna rečenica sadržava nešto više, naime zahtjev. Dakle, u rečenici tvrđenja mogu se razlikovati dvije stvari: sadržaj, koji ona ima zajedno s odgovarajućim rečeničnim pitanjem, i tvrdnju. Ona je misao ili barem sadržava misao. Dakle, moguće je izraziti misao bez toga da ju se postavi kao istinitu. U rečenici tvrđenja to dvoje je toliko povezano da je lako previdjeti njihovu razdvojenost. Prema tome razlikujemo:

1. Shvaćanje misli – mišljenje,
2. Prepoznavanje istine misli – suđenje³,
3. Objavljivanje ovog suda – tvrđenje.

Učinili smo prvi korak tako što smo oblikovali rečenično pitanje. Napredak u znanosti obično se događa tako da se prvo neka misao shvaća, kao takva se ona može izraziti u rečeničnom pitanju i onda se poslije provedenih istraživanja ova misao konačno spoznaje kao istinita. U obliku rečenice tvrđenja izražavamo prepoznavanje istine, a za to ne trebamo riječ „istinit“. Čak kada je koristimo, prava snaga tvrđenja ne nalazi se u njoj već u obliku rečenice tvrđenja, a u slučajevima gdje se snaga tvrđenja gubi, riječ „istinit“ ju ne može

3 Čini mi se da se do sada nedovoljno razlikovalo misao i sud. Vjerojatno jezik obmanjuje. Jer u rečenici-tvrdnji ne postoji poseban rečenični dio koji odgovara tvrdnji, već se to da se nešto tvrdi sastoji u formi rečenice-tvrdnje. U njemačkom jeziku imamo utoliko prednost što se glavna i pomoćna rečenica razlikuju prema poretku riječi. Pritom se dakako može zapaziti i to da pomoćna rečenica može sadržavati tvrdnju i to da često ni glavna, a niti pomoćna rečenica za sebe, već tek rečenični sklop izražava potpunu misao.

ponovno proizvesti. Ovo gubljenje se događa kada ne govorimo ozbiljno. Kao što je grmljavina u kazalištu samo prividna grmljavina i kao što je bitka u kazalištu samo prividna bitka, tako je i tvrdnja u kazalištu samo prividna tvrdnja. To je samo igra, samo književnost. Glumac u svojoj ulozi ne tvrdi ništa. On ne laže čak i kada kaže nešto u čiju je neistinitost uvjeren. U književnosti imamo slučaj da su misli izražene, a da se, unatoč formi rečenice tvrđenja, ne postave kao istinite, iako je moguće da se sugerira slušatelju da sam za sebe donese sud odobravanja. Dakle, također u onome što po svojoj formi izgleda kao rečenica tvrđenja i dalje je upitno sadrži li uistinu tvrdnju. Na to se pitanje mora dati negativan odgovor ako pritom nedostaje nužna ozbiljnost i nevažno je koristi li se pritom riječ „istinit“. To objašnjava zašto se pripisivanjem svojstva istine nekoj misli čini da se njoj time ništa ne pridodaje.

Rečenica tvrđenja, izuzev misli i tvrdnje, često sadrži i nešto treće na što se tvrdnja ne proteže. Nerijetko to utječe na osjećaj, raspoloženje slušatelja ili pobuđuje njegovu moć imaginacije. Ovdje pripadaju riječi poput „nažalost“, „hvala Bogu“. Takvi su sastavni dijelovi rečenice jače naglašeni u pjesništvu, ali ne izostaju u potpunosti ni u prozi. U matematičkim, fizikalnim i kemijskim prikazima rjeđi su nego u povijesnim prikazima. Ono što se naziva humanistikom bliže je književnosti, ali je ona zbog toga ujedno u manjoj mjeri znanstvena od strogih znanosti. Stroge znanosti su tim suhoparnije što su strože, a to je zato što je stroga znanost usmjerena na istinu i samo na istinu. Dakle, svi sastavni dijelovi rečenice na koje se ne proteže snaga tvrđenja ne pripadaju znanstvenom prikazu, ali su ponekad neizbježni čak i za onoga koji vidi opasnost povezanu s njihovom upotrebom. Kada se radi o tome da se ono misaono neshvatljivo približi poimanju, ovi su sastavni dijelovi rečenice u potpunosti opravdani. Što je neki prikaz znanstveno stroži, to se manje primjećuje nacionalnost njegovog tvorca i lakše se može prevesti. S druge strane, sastavni dijelovi govora na koje sam ovdje želio upozoriti jako otežavaju prijevod pjesništva, toliko da čine gotovo uvijek nemogućim potpuni prijevod jer upravo se po njima, u kojima u većem dijelu leži pjesnička vrijednost, jezici najviše razlikuju.

Koristim li riječ „konj“ ili „vranac“, „raga“ ili „kljuse“, ne čini razliku u misli. Snaga tvrđenja ne proteže se na to po čemu se ove riječi razlikuju. Ono što se u pjesmi naziva ugođaj, atmosfera, osvjetljenje /*Beleuchtung*/, što je naslikano putem intonacije i ritma, ne spada u misao.

Ponešto u jeziku služi tomu da se slušatelju olakša razumijevanje, npr. isticanje nekog rečeničnog dijela putem naglašavanja ili poretka riječi. Spomenimo riječi poput „još“ ili „već“. Rečenicom „Alfred još nije stigao“ zapravo se kaže „Alfred nije stigao“ i pritom se naznačuje da se njegov dolazak očekuje, ali to se samo naznačuje. Ne može se reći da je smisao rečenice neistinit jer se Alfredov dolazak ne očekuje. Riječ „ali“ razlikuje se od „i“ utoliko što se njome naznačuje da ono što slijedi stoji u suprotnosti spram onoga što je bilo za očekivati iz onog što prethodi. Takve naznake u govoru ne prave razliku u mislima. Neku se rečenicu može preoblikovati tako što se glagol prebacuje iz aktiva u pasiv i ujedno objekt u akuzativu čini subjektom. Jednako se tako dativ može promijeniti u nominativ i istodobno „dati“ nadomjestiti s „primiti“. Naravno da takva preoblikovanja nisu zanemariva u svakom pogledu, međutim ona ne dotiču misao, ne dotiču ono što je istinito ili neistinito. Kada bi se općenito priznala nedopustivost takvih preoblikovanja, onda bi svako dublje logičko istraživanje bilo spriječeno. Jednako je važno ostaviti po strani razlikovanja koja se ne tiču suštine stvari, kao i učiniti razlikovanja koje se tiču onog suštinskog. Međutim, ono što je suštinsko, zavisi od svrhe. Onome tko je usmjeren na lijepo u jeziku može se učiniti suštinskim upravo ono spram čega je logičar indiferentan.

Tako sadržaj neke rečenice nerijetko nadilazi njom izraženu misao. Međutim, često dolazi i do obrnutog slučaja da naime puki doslovan tekst fiksiran u rukopisu ili fonografu nije dovoljan za izražavanje misli. Present se koristi na dva načina: prvo, kako bi se dala oznaka vremena; drugo, kako bi se ukinula svaka vremenska limitacija u slučaju da je bezvremenost, odnosno vječnost sastavni dio misli – sjetimo se primjerice zakona matematike. Koji je od ova dva načina korištenja prisutan, u nekom konkretnom slučaju nije izraženo, već se mora odgonetnuti. Kada se pomoću prezenta želi dati

oznaka vremena, mora se znati kada je rečenica izgovorena kako bi se misao ispravno razumjela. Tada je također vrijeme govorenja dio izražavanja misli. Ako netko danas želi reći ono što je jučer izrazio koristeći riječ „danas“, onda će ovu riječ zamijeniti s „jučer“. Neovisno o tomu što je misao ista, verbalni izričaj mora pritom biti različit kako bi se promjena smisla, na koju bi inače utjecala vremenska razlika, ponovno ujednačila. Slična je stvar s riječima „ovdje“ i „tamo“. U svim takvim slučajevima puki doslovan tekst, kako se on može pisano fiksirati, nije potpuni izraz misli, već je za njeno ispravno shvaćanje potrebno i poznavanje izvjesnih okolnosti koje prate govor, koje se pritom koriste kao sredstvo izražavanja misli. U to se također mogu svrstati upute prstima, pokreti ruku, pogledi. Doslovan zapis koji sadržava istu riječ „ja“ u govoru različitih ljudi izražava različite misli od kojih neke mogu biti istinite, a neke neistinite.

Pojavljivanje riječi „ja“ u rečenici daje povod za još neka pitanja. Neka se promotri sljedeći slučaj. Dr. Gustav Lauben kaže: „Ja sam ranjen“. Leo Peter to čuje i nakon nekoliko dana ispriča: „Dr. Gustav Lauben je ranjen“. Izražava li ova rečenica istu misao koju je sam dr. Lauben izgovorio? Neka se uzme kao pretpostavka da je Rudolf Lingens bio prisutan kada je dr. Lauben govorio, a sada čuje to što je Leo Peter ispričao. Ako su dr. Lauben i Leo Peter izgovorili istu misao, onda Rudolf Lingens koji u potpunosti vlada njemačkim jezikom i sjeća se onoga što je u njegovoj prisutnosti dr. Lauben rekao, mora sada kod govora Lea Petera odmah znati da je riječ o istoj stvari. Međutim, stvar je sa poznavanjem njemačkog jezika specifična kada se radi o vlastitim imenima. Lako je moguće da samo nekolicina povezuje određenu misao s rečenicom „Dr. Lauben je ranjen“. U ovom je slučaju za potpuno razumijevanje potrebno poznavanje riječi „dr. Gustav Lauben“. Ako pak obojica, Leo Peter i Rudolf Lingens, pod „dr. Gustav Lauben“ podrazumijevaju doktora koji kao jedini doktor stanuje u njima obojici poznatom stanu, onda obojica rečenicu „dr. Gustav Lauben je ranjen“ razumiju jednako, povezujući s njome istu misao. Međutim, moguće je da Rudolf Lingens ne poznaje osobno dr. Laubena i ne zna da je upravo dr. Lauben bio taj koji je nedavno rekao: „Ja sam ranjen“. U ovom slučaju Rudolf Lingens ne može znati da se radi o istoj stvari. Zato u ovom slučaju kažem: misao koju je Leo

Peter obznanio nije ista ona koju je dr. Lauben izgovorio.

Pretpostavimo da Herbert Garner zna da je dr. Gustav Lauben rođen 13. rujna 1875. godine u mjestu N.N. i da se to ne odnosi na nikoga drugoga; nasuprot tomu, on ne zna gdje dr. Lauben sada živi niti bilo što drugo o njemu. S druge strane, pretpostavimo da Leo Peter ne zna da je dr. Gustav Lauben rođen 13. rujna 1875. godine u mjestu N.N.; tada s obzirom na vlastito ime „dr. Gustav Lauben“ Herbert Garner i Leo Peter ne govore isti jezik jer unatoč tomu što zapravo ovim imenom označavaju istog čovjeka, oni ne znaju da to čine. Dakle, Herbert Garner ne povezuje s rečenicom „Dr. Gustav Lauben je ranjen“ istu onu misao koju njome želi izraziti Leo Peter. Kako bih izbjegao nepraviliku da Herbert Garner i Leo Peter ne govore isti jezik, pretpostavljam da Leo Peter koristi vlastito ime „dr. Lauben“, dok Herbert Garner, naprotiv, koristi ime „Gustav Lauben“. Sada je moguće da Herbert Garner smisao rečenice „Dr. Lauben je ranjen“ smatra istinitim, dok smisao rečenice „Gustav Lauben je ranjen“, zaveden lažnim informacijama, smatra neistinitim. Dakle, pod danim pretpostavkama ove su misli različite.

Dakle, kod vlastitog imena se radi o tome kakva je oznaka dana za nekoga ili nešto. Ovo se može odvijati na različite načine i svakom takvom načinu odgovara određeni smisao rečenice koji sadržava vlastito ime. Različite misli, koje tako mogu nastati iz iste rečenice, ipak se podudaraju u svojoj istinosnoj vrijednosti: kada je jedna istinita, onda su sve istinite; a kada je jedna od njih neistinita, onda su sve neistinite. Ipak njihovu različitost treba priznati. Dakle, mora se zapravo zahtijevati da se sa svakim vlastitim imenom spaja jedinstven način kako je njime označen netko ili nešto. Često je nebitno da li se ovaj zahtjev ispunio, međutim tome nije uvijek slučaj.

Svatko je sebi pak predodčen na jedan poseban i prvotan način, način kojim nikome drugome nije predodčen. Ako sada dr. Lauben misli da je ranjen, on će pritom uzeti za osnovu ovaj prvotni način na koji se sam sebi predodčava. U tom smislu određenu misao može samo dr. Lauben sâm shvatiti. Međutim, on bi sada želio druge obavijestiti. Misao koju samo on sâm može shvatiti, on ne može priopćiti. Dakle, ako on sada kaže: „Ja sam ranjen“, mora koristiti „ja“ u značenju koje

također drugi mogu pojmiti, primjerice u značenju „onaj koji vam se obraća u ovom trenutku“, pri čemu okolnosti koje prate njegov govor stavlja u službu izražavanja misli.⁴

Ovdje se ipak pojavljuje problem. Je li to uopće ista misao koju prvo izgovara onaj, a sada ovaj čovjek?

Osoba još nedotaknuta filozofijom poznaje prije svega stvari koje može vidjeti i dotaknuti, ukratko koje može percipirati osjetilima, poput stabala, kamenja i kuća, te je uvjerena da netko drugi jednako tako može vidjeti i dotaknuti isto drvo i isti kamen koji ona sama vidi i dotiče. Misao očigledno ne pripada među ove stvari. Unatoč tomu, može li ona biti u jednakom odnosu naspram čovjeka kao što je to, recimo, stablo?

Čak će se i nefilozofska osoba ubrzo naći primoranom priznati različitost izvanjskog svijeta i unutarnjeg svijeta, svijeta osjetilnih utisaka, tvorevina imaginacije osobe, osjeta, osjećaja i raspoloženja, svijeta sklonosti, želja i odluka. Ovo ću sve radi sažetosti, s izuzetkom odluka, obuhvatiti riječju „predodžba“.

Pripadaju li misli ovome unutarnjem svijetu? Jesu li one predodžbe? Odluke očigledno nisu. Po čemu se predodžbe razlikuju od stvari izvanjskog svijeta?

Prvo: Predodžbe se ne mogu ni vidjeti ili dodirnuti, niti pomirisati, okusiti ili čuti.

Idem sa suputnikom u šetnju. Vidim zelenu livadu. Pritom imam vizualni utisak onog zelenog. Imam ga, ali ga ne vidim.

Drugo: Predodžbe se posjeduju. Netko ima osjete, osjećaje, raspoloženja, sklonosti, želje. Predodžba koju netko ima pripada sadržaju njegove svijesti.

---

⁴ Ovdje nisam u sretnoj poziciji mineraloga koji svojim slušateljima pokazuje kremen. Svojim čitateljima ne mogu predati u ruke misao sa zamolbom da ju sa svih strana minuciozno prouče. Moram se zadovoljiti s predočavanjem čitatelju po sebi neosjetilne misli zaogrnutu u osjetilnu jezičnu formu. Slikovitost jezika pritom predstavlja poteškoće. Ono osjetilno uvijek iznova nadire i čini izraz slikovitim i tako neprikladnim. Tako nastaje borba s jezikom te sam prisiljen baviti se i jezikom iako to ovdje nije moja prava zadaća. Nadajmo se da mi je uspjelo razjasniti čitateljima što želim nazivati mišlju.

Livada i žabe na njoj, sunce koje ih obasjava, ondje su neovisno o tomu da li ih ja gledam ili ne; osjetilni utisak onog zelenog koji imam, s druge strane, postoji samo pomoću mene, ja sam njegov vlasnik. Čini nam se besmislenim da bol, raspoloženje i želja lutaju svijetom samostalno, bez vlasnika. Osjet nije moguć bez onoga koji osjeća. Unutarnji svijet ima kao svoju pretpostavku nekoga čiji je on unutarnji svijet.

Treće: Predodžbe trebaju vlasnike. Stvari su izvanjskog svijeta u usporedbi s tim samostalne.

Moj suputnik i ja uvjereni smo da obojica vidimo istu livadu, ali i jedan i drugi imamo poseban osjetilni utisak onog zelenoga. Ja uočavam jagodu ispod zelenih listova. Moj suputnik ju ne uočava, on je daltonist. Utisak boje, koji on prima od jagode, ne razlikuje se primjetno od onoga koji prima od lista. Vidi li onda moj suputnik zeleni list kao crveni ili crvenu bobicu jagode vidi kao zelenu ili on oboje vidi u jednoj boji koja meni nije poznata? To su pitanja na koja se ne može odgovoriti. To su zapravo besmislena pitanja jer je riječ „crveno“, ako ne označava svojstvo stvari već karakterizira osjetilne utiske koji pripadaju mojoj svijesti, primjenjiva samo u području moje svijesti. Tomu je tako jer je nemoguće uspoređivati moje osjetilne utiske s onima nekog drugoga. U suprotnom bi bilo nužno da se u jednoj svijesti sjedine osjetilni utisci koji pripadaju dvjema različitim svijestima. Pa čak i ako bi bilo moguće učiniti da nestane predodžba iz jedne svijesti i da se istovremeno pojavi u drugoj svijesti, i dalje bi ostalo neodgovoreno pitanje bi li to bila ista predodžba. Bit svake moje predodžbe sastoji se u tome da je sadržaj moje svijesti, dok se svaka predodžba nekog drugoga razlikuje od moje upravo po tome što je sadržaj njegove svijesti. No zar ne bi bilo moguće da su moje predodžbe, da je čitav sadržaj moje svijesti ujedno i sadržaj jedne sveobuhvatne, primjerice božanske svijesti? Međutim, tome bi bilo tako samo ako bi ja sâm bio dijelom božanske biti. Međutim, bi li onda one bile uistinu moje predodžbe, bi li ja bio njihov vlasnik? No to toliko prekoračuje granice ljudske spoznaje, tako da se samo od sebe nameće da ovu mogućnost ostavimo izvan razmatranja. Nama ljudima je u svakom slučaju nemoguće uspoređivati tuđe predodžbe

s našim vlastitima. Ubirem jagodu i držim je među prstima. Sada moj suputnik također vidi istu jagodu. Međutim, svaki od nas ima svoju vlastitu predodžbu. Nitko drugi nema moju predodžbu, ali mnogi mogu vidjeti istu stvar. Nitko drugi nema moju bol, ali netko može sa mnom suosjećati. Međutim, tada moja bol i dalje pripada meni, a njegovo suosjećanje njemu. On nema moju bol, a ja nemam njegovo suosjećanje.

Četvrto: Svaka predodžba ima samo jednog vlasnika. Dvije osobe nemaju istu predodžbu.

U protivnom bi ona postojala neovisno o tome posjeduje li je neka osoba. Je li ona lipa moja predodžba? Tako što u ovom pitanju koristim izraz „ona lipa“ već predmnijevam odgovor jer ovim izrazom želim označiti nešto što vidim te ono što i drugi mogu uočiti i dodirnuti. Sada postoje dvije mogućnosti. Ako sam ostvario svoju namjeru i ako sam izrazom „ona lipa“ označio nešto, onda bi misao izraženu u rečenici „ona je lipa moja predodžba“ očigledno trebalo negirati. Međutim, ako nisam ostvario svoju namjeru, ako mislim da vidim, a zapravo ne vidim, ako je prema tome oznaka „ona lipa“ prazna, onda sam slučajno i nesvjesno zalutao u područje književnosti. Tada niti sadržaj rečenice „ona je lipa moja predodžba“, niti sadržaj rečenice „ona lipa nije moja predodžba“ nisu istiniti jer u oba slučaja imam izraz kojemu nedostaje predmet. Tada se na pitanje jedino može odbiti dati odgovor i to s objašnjenjem da sadržaj rečenice „ona je lipa moja predodžba“ pripada književnosti. Ja u tom slučaju ipak imam predodžbu, ali zapravo ju ne označavam riječima „ona lipa“. Postoji mogućnost da bi netko htio riječima „ona lipa“ označiti jednu od svojih predodžbi i tada bi bio vlasnikom onoga što je ovim riječima htio označiti. Međutim, tada ne bi vidio onu lipu, niti bi itko drugi vidio tu predodžbu ili bio njezinim vlasnikom.

Sada se vraćam na pitanje: Jeli misao predodžba? Ako misao, recimo pitagorejski poučak, mogu jednako tako druge osobe prepoznati kao istinitu kao što je i ja mogu prepoznati, onda ona ne pripada sadržaju moje svijesti, onda ja nisam njezin vlasnik, a mogu je usprkos tome prepoznati kao istinitu. Ako ona, s druge strane, uopće nije jedna te ista misao koju ja i drugi vidimo kao pitagorejski poučak, onda se

zapravo ne smije reći „pitagorejski poučak“ nego „moj pitagorejski poučak“, „njegov pitagorejski poučak“ – a svi bi ovi izrazi bili različiti jer smisao nužno pripada rečenici. U tom slučaju, moja misao može biti sadržajem moje svijesti, a njegova misao sadržajem njegove svijesti. Može li tada smisao moga pitagorejskog poučka biti istinit, a smisao njegovog neistinit? Rekao sam da riječ „crveno“ može biti primjenjiva u području moje svijesti samo ako nije svojstvo koje pripada stvarima, već ako bi se trebala koristiti kao oznaka mojih osjetilnih utisaka. Tako bi ujedno riječi „istinito“ i „neistinito“, kako ih ja razumijem, mogle biti primjenjive u području moje svijesti samo ako se ne bi trebale odnositi na nešto čijim vlasnikom nisam ja, nego ako bi bile određene da na neki način označavaju sadržaje moje svijesti. Istina bi tada bila ograničena na područje moje svijesti i ostalo bi dvojbeno pojavljuje li se uopće išta slično u svijesti drugih.

Ako svaka misao treba vlasnika čijoj svijesti pripada, onda bi ona bila misao samo ovoga vlasnika. Tada ne bi postojala znanost koja bi bila zajednička mnogima i na kojoj bi mnogi mogli raditi. U tom bih slučaju ja možda imao svoju znanost, naime cjelinu misli čiji sam ja vlasnik, dok bi netko drugi imao svoju znanost. Svaki od nas bavi se sadržajima svoje svijesti. U tom je slučaju nemoguća kontradikcija između naših znanosti. U tom je slučaju bespredmetno sporiti se oko istinitosti. U tom bi slučaju jednako tako bilo bespredmetno, zapravo smiješno, kada bi se dvije osobe sporile o tome je li novčanica od sto maraka prava, pri čemu svaki od njih misli na onu novčanicu koju ima u svome džepu i pri čemu svaki riječ „prava“ razumije na svoj način. Ako netko smatra da su misli predodžbe, onda je ono što je pritom po njegovom vlastitom mišljenju prepoznao kao istinito sadržaj njegove svijesti i uopće se ne tiče drugih. Ako bi od mene čuo da misao nije predodžba, onda to ne bi mogao sporiti jer se to njega ne tiče. Rezultat je u konačnici: misli nisu niti predmeti vanjskog svijeta, niti predodžbe.

Prema tome, mora se priznati postojanje trećeg carstva. Ovo carstvo s predodžbama dijeli to da se ne može opažati osjetilima, a sa stvarima dijeli to da ne treba vlasnike čijim bi sadržajima svijesti pripadalo. Tako je npr. misao koju izgovaramo pitagorejskim

poučkom bezvremenski istinita, istinita neovisno o tome smatra li ju netko istinitom. Ona ne treba nikakvog vlasnika. Ona nije istinita tek s njezinim otkrićem, tj. ona je poput planeta koji još nije bio viđen, a koji je usprkos tome bio u međusobnom djelovanju s drugim planetima.⁵

Vjerujem da već čujem jedan sasvim neobičan prigovor. Više sam puta pretpostavio da istu stvar koju sam vidio također mogu i drugi promatrati. Što, međutim, ako je sve samo san? Ako samo sanjam da hodam s jednim suputnikom, ako samo sanjam da moj suputnik kao i ja vidi zelenu livadu, ako bi sve to bila samo predstava koja se izvodi na pozornici moje svijesti, onda bi bilo dvojbeno postoje li uopće stvari izvanjskog svijeta. Možda je carstvo stvari prazno i ja uopće ne vidim nikakve stvari, nikakve ljude, već su sve to samo predodžbe čiji sam vlasnik. Predodžba, jednako kao i moj osjećaj umora, ne može postojati neovisno o meni, ne može biti čovjek i ne može zajedno sa mnom promatrati istu livadu, ne može vidjeti jagodu koju držim. U potpunosti je nevjerovatno vjerovati da imam samo svoj unutarnji svijet umjesto cijele okoline u kojoj se krećem i djelujem. No to je ipak nezaobilazna implikacija tvrdnje da su jedini predmeti koje mogu promatrati moje predodžbe. Što bi slijedilo iz ove tvrdnje ako bi ona bila istinita? Bi li onda postojali drugi ljudi? To bi bilo moguće, međutim o njima ne bih ništa znao jer čovjek ne može biti moja predodžba i, nadalje, ako bi naša tvrdnja bila istinita, onda ne bi bio predmet moga promatranja. Tada bi nestalo utemeljenje svim razmatranjima kod kojih pretpostavljam da bi nekom drugom nešto moglo biti predmet jednako kao i meni – jer čak kad bi tome i bio slučaj, ja o tome ne bih mogao ništa znati. Meni bi bilo nemoguće razlikovati između onoga čemu sam vlasnik i onoga čemu nisam vlasnik. Tako što sudim da nešto nije moja predodžba, ono onda postaje predmetom moga mišljenja i, shodno tome, moja predodžba. Postoji li prema ovakvom shvaćanju zelena livada? Možda, ali ona mi pritom ne bi bila vidljiva. Ako livada nije moja predodžba, onda prema

---

⁵ Stvar se vidi, predodžbu se ima; misao se s druge strane shvaća i misli. Ako netko shvaća ili misli misao, ona se onda ne stvara nego se s njom stupa u određeni odnos jer je ona već ranije postojala. Ovaj je odnos različit od gledanja stvari i imanja predodžbe.

našoj tvrdnji ne može biti predmet moga promatranja. Međutim, ako ona jest moja predodžba, ona nije vidljiva jer predodžbe nisu vidljive. Ja zaista mogu imati predodžbu zelene livade, no ona sama nije zelena jer ne postoje zelene predodžbe. Postoji li prema ovom viđenju tane koje je teško 100 kg? Možda, no ja o njemu ne mogu ništa znati. Ako tane nije moja predodžba, onda prema našoj tvrdnji ne može biti predmetom moga promatranja, moga mišljenja. Ako bi tane i bilo moja predodžba, onda ona ne bi imala težinu. Ja mogu imati predodžbu teškog taneta. Tada bi ova predodžba sadržavala sastavnu predodžbu težine. Međutim, ova sastavna predodžba nije svojstvo ukupne predodžbe, jednako kao što Njemačka nije svojstvo Europe. Tako kao rezultat dobivamo:

Ili je tvrdnja da su predmeti moga promatranja samo moje predodžbe neistinita, ili se cjelokupno moje znanje i sve moje spoznaje svode na područje mojih predodžbi, na pozornicu moje svijesti. U ovome drugom slučaju imam samo svoj unutarnji svijet i o drugim ljudima ne znam ništa.

Upravo je začudno kako se kod ovakvih razmatranja suprotnosti međusobno preokreću. Uzmimo na primjer fiziologa osjetila. Kako i doliči znanstvenom istraživaču prirode, on je poprilično daleko od toga da stvari za koje je uvjeren da može vidjeti i dodirnuti smatra predodžbama. Upravo suprotno, on vjeruje da su osjetilni utisci najsigurniji svjedoci stvari i da one postoje posve neovisno od osjećaja, predodžbi i mišljenja, da im nije potrebna njegova svijest. On ne uzima da su živčana vlakna i stanice ganglija sadržaj njegove svijesti, nego će prije reći da je, upravo suprotno, njegova svijest ovisna o živčanim vlaknima i stanicama ganglija. On tvrdi da svjetlosne zrake, koje se lome u očima, pogađaju krajeve vidnih živaca i tu ostvaruju promjenu, podražaj. Nešto od toga se nadalje provodi živčanim vlaknima do stanica ganglija. U živčanom se sistemu možda odvijaju daljnji procesi i tako nastaju utisci boje, a ovi se povezuju u ono što nazivamo predodžbom stabla. Između stabla i moje predodžbe stabla odvijaju se fizikalni, kemijski i fiziološki procesi. Međutim, s mojom su svijesti neposredno povezani, čini se, samo procesi u mom živčanom sistemu, a svaki promatrač stabla

ima vlastite procese u svome vlastitom živčanom sistemu. Svjetlosne zrake se mogu, prije nego što dođu do očiju, odbiti od ogledala i širiti se kao da su potekle iz mjesta iza ogledala. U tom bi slučaju učinci na vidne živce i sve ono što slijedi tekli jednako kao što bi tekli da su svjetlosne zrake potekle od stabla iza ogledala i da su neometane stigle do očiju. Tako bi u konačnici nastala predodžba stabla, čak ako takvo stablo uopće ne postoji. Također se uz pomoć savijanja svjetlosti te posredstvom očiju i živčanog sistema može pojaviti predodžba kojoj ništa ne odgovara. Međutim, podražaj vidnog živca ne mora se uopće odviti putem svjetlosti. Ako u našoj blizini sijevne munja, mi vjerujemo da vidimo plamen, iako ne vidimo munju. U tom je slučaju vidni živac podražen električnom strujom koja nastaje u našem tijelu kao posljedica sijevanja munje. Ako je vidni živac podražen na ovaj način, isto kao što ga podražavaju svjetlosne zrake koje potječu od plamena, onda vjerujemo da vidimo plamen. Ovo naprosto ovisi o podraživanju vidnih živaca; kako ono nastaje, posve je svejedno.

Može se otići i korak dalje. Ovaj podražaj vidnih živaca zapravo nije neposredan nego samo pretpostavka. Vjerujemo da neovisna stvar, neovisna o nama, podražava živac i time stvara osjetilni učinak, no, strogo rečeno, mi zapravo doživljavamo samo kraj ovoga procesa koji se projicira na našu svijest. Nema li možda ovaj osjetilni utisak, ovaj opažaj kojeg svodimo na podražaj živaca, također druge uzroke, kao što isti podražaj živaca može nastati na različite načine? Ako ono što se događa u našoj svijesti nazovemo predodžbama, tada mi zapravo doživljavamo samo predodžbe, međutim ne i njihove uzroke. Ako istraživač želi izbjeći puke hipoteze, onda ono što mu preostaje nisu ništa drugo nego predodžbe – sve se svodi na predodžbe: svjetlosne zrake, živčana vlakna, ganglije od kojih je počeo; a na taj se način potkopavaju temelji njegove građevine. Je li sve predodžba? Treba li sve vlasnika da bi moglo postojati? Ja sam vlasnik svojih predodžbi, međutim nisam li i ja onda svoja vlastita predodžba? Meni se čini kao da ležim na ležaljci, kao da vidim par nalaštenih vrhova čizmi, prednji dio hlača, vestu, dugmad, dio kaputa (prvenstveno rukave), dvije ruke, pojedine dlake s brade i mutni obrisi nosa. Jesam li ja cijeli kompleks, ukupna predodžba ovih vizualnih utisaka? Također mi

se čini kao da tamo vidim stolicu. To je predodžba. Ja se zapravo ne razlikujem toliko mnogo od nje, jer nisam li i ja sam jednako tako kompleks osjetilnih utisaka, predodžba? Gdje je onda vlasnik ovih predodžbi? Kako sam došao do toga da izvučem jednu od ovih predodžbi i postavim ju kao vlasnika ostalih? Zašto to mora biti predodžba koju sam odlučio zvati *ja*? Zar nisam jednako tako mogao odabrati i onu za koju sam u iskušenju da nazovem stolicom? Međutim, čemu uopće vlasnik predodžbi? On bi bio nešto što je u bitnom drugačije od puko posjedovanih predodžbi, nešto samostalno što ne treba stranog vlasnika. Ako je sve predodžba, onda ne postoji vlasnik predodžbi. Ponovno sam doživio obrtanje u ono suprotno. Ako ne postoji vlasnik predodžbi, onda ne postoje ni predodžbe jer je predodžbama potreban vlasnik, bez njega one ne mogu postojati. Ako ne postoji vladar, tada ne postoje ni podčinjeni. Nesamostalnost koju sam bio prisiljen priznati opažaju nasuprot opažatelja otpada ako više ne postoji vlasnik. Ono što sam nazivao predodžbama zapravo su samostalni predmeti. Nedostaje bilo kakav razlog da posebno mjesto odredim za onaj predmet koji sam nazivao *ja*.

Međutim, je li to moguće? Postoje li doživljaji bez onoga koji ih doživljava? Što bi bila ova cijela kazališna predstava bez publike? Može li postojati bol bez nekoga tko bi ga imao? Bol implicira opažanje, a opažanje implicira nekoga tko opaža. Postoji međutim i nešto što nije moja predodžba i usprkos tome predmet moga promatranja, moga mišljenja, a ja sam predmet takve vrste. Ili sam možda dio svoje svijesti, dok je drugi dio možda predodžba Mjeseca? Događa li se možda ovo kada sudim da promatram Mjesec? U tom bi slučaju prvi dio imao svijest, a dio sadržaja ove svijesti bio bih ponovno ja. I tako dalje. U potpunosti je nezamislivo da sam ovako u beskonačnost sam u sebi umetnut – u tom slučaju ne bi postojao samo jedan ja nego njih beskonačno mnogo. Ja nisam svoja vlastita predodžba i kada nešto o sebi tvrdim, npr. da trenutačno ne osjećam nikakav bol, tada se moj sud tiče nečega što nije sadržaj moje svijesti, nečega što nije moja predodžba, naime mene samoga. Dakle, nešto o čemu tvrdim ne mora nužno biti moja predodžba. Međutim, netko bi mogao prigovoriti: kada mislim da trenutačno nemam boli, ne odgovara li riječi „ja“ nešto u mojoj svijesti i nije li to upravo predodžba? To

može biti slučaj. S predodžbom riječi „ja“ mogu u svojoj svijesti spojiti određenu predodžbu. Međutim, ona je tada samo jedna od predodžbi među drugim predodžbama, a ja sam njezin vlasnik kao i vlasnik drugih predodžbi. Ja imam predodžbu o sebi, međutim ja nisam ta predodžba. Potrebno je oštro razlikovati ono što je kao sadržaj svijesti moja predodžba od onoga što je predmet moga mišljenja. Dakle, neistinita je rečenica da samo sadržaji moje svijesti mogu biti predmeti moga razmatranja, moga mišljenja.

Sada je put oslobođen da i drugog čovjeka mogu priznati kao samostalnog vlasnika predodžbi. Ja ima predodžbu o njemu, međutim ne brkam ju s njim samim. Kada nešto tvrdim o svome bratu, tada ne tvrdim o predodžbi koju imam o svome bratu.

Bolesnik koji ima bol vlasnik je ovoga bola, ali za njega zaduženi liječnik, koji razmišlja o uzrocima njegovoga bola, nije vlasnik ovoga bola. Liječnik si ne umišlja da će primiriti bolesnikov bol tako što će sebe anestetizirati. U liječnikovoj svijesti uistinu može postojati predodžba o bolesnikovom bolu, ali to nije bol i nije ono što liječnik nastoji izliječiti. Ovaj se liječnik može konzultirati s drugim liječnikom. U tom je slučaju potrebno razlikovati: prvo, bol čiji je vlasnik bolesnik; drugo, predodžbu bola kod prvog liječnika; treće, predodžbu bola kod drugog liječnika. Ova predodžba pripada sadržaju svijesti drugog liječnika, ali nije predmet njegovog razmišljanja. Međutim, ona mu može poslužiti kao pomoćno sredstvo pri razmišljanju jednako kao što tome može poslužiti i nacrt. Oba liječnika kao zajednički predmet imaju bolesnikov bol, međutim oni nisu njegovi vlasnici. Iz ovoga je bitno primijetiti kako ne samo stvar nego također i predodžba može biti zajednički predmet mišljenja ljudi koji ne posjeduju ovu predodžbu.

Čini mi se da stvar sada postaje razumljivom. Ako čovjek ne bi mogao misliti i uzeti kao predmet svoga mišljenja nešto čemu on nije vlasnik, tada bi on na raspolaganju imao samo svoj unutarnji svijet, no ne bi imao nikakvu okolinu. Međutim, ne počiva li ovo na pogrešci? Uvjeren sam da predodžbi koju spajam s riječima „moj brat“ odgovara nešto što nije moja predodžba i o čemu mogu nešto tvrditi. Međutim, ne griješim li kada kažem ovo? Takve se greške pojavljuju.

Tada smo protivno našoj namjeri ponovno zalutali u književnost. Zaista, korakom kojim si osiguravam okolinu, izlažem se opasnosti od pogreške. Ovdje sam naletio na još jednu razliku između moga unutarnjeg i vanjskog svijeta. To da imam vizualni utisak zelenog, ne može mi biti dvojbena. Međutim to da vidim list lipe, nije toliko sigurno. Tako, suprotno raširenim mišljenjima, u unutarnjem svijetu pronalazimo sigurnost, dok nas u izletima u vanjski svijet dvojba nikada ne napušta. Unatoč tomu, vjerojatnost je pritom u mnogim slučajevima gotovo nemoguće razlikovati od sigurnosti, tako da se možemo odvažiti da sudimo o stvarima vanjskog svijeta. Štoviše, moramo se odvažiti usprkos opasnosti od pogreške, moramo se odvažiti upravo zato da ne bismo podlegli mnogo većim opasnostima.

Kao rezultat ovih razmatranja tvrdim: predodžbe ne moraju biti jedini predmeti moje spoznaje. Ja kao vlasnik predodžbi nisam predodžba. Ništa ne stoji na putu da priznam i druge ljude kao vlasnike predodžbi – slično kao što sam i ja sam. Čim se pojavila mogućnost, vjerojatnost je iznimno velika, toliko velika, da je, po mome viđenju, ne mogu razlikovati od sigurnosti. Bi li u suprotnom postojala povijesna znanost? Ne bi li onda svaka dužnost, svaki zakon bio nevažeći? Što bi ostalo od religije? Također bi se i prirodne znanosti mogle odrediti kao fiktionalne tvorevine, slično kao astrologija i alkemija. Dakle, razmatranja koja sam izveo, pretpostavljajući da osim mene postoje ljudi koji mogu zajedno sa mnom imati istu stvar kao predmet svoga razmatranja, svoga mišljenja, ostaju u bitnom jednake snage.

Sve nije predodžba. Na taj način mogu priznati i misao kao neovisnu o meni, kao ono što i drugi ljudi mogu shvatiti. Mogu priznati i znanost kao ono u čemu mnogi mogu istraživački participirati. Mi nismo vlasnici misli na jednak način kao što smo vlasnici predodžbi. Mi ne posjedujemo misao na jednak način kao što posjedujemo npr. osjetilni utisak. Mi ne vidimo misao na isti način kao što vidimo npr. zvijezdu. Shodno tome, ovdje je preporučljivo odabrati poseban izraz, a izraz koji se nudi jest „shvaćati“. Shvaćanju⁶

⁶ Izraz „shvaćanje“ jednako je metaforičan kao i izraz „sadržaj svijesti“. Ipak, bit jezika ne ostavlja nam druge mogućnosti. Ono što držim u ruci mogu smatrati kao sadržaj ruke, međutim on je u potpunosti na drugačiji način sadržaj ruke, i njoj stran, od kostiju, mišića od kojih se ona sastoji i njihove napetosti.

misli mora odgovarati posebna duhovna sposobnost, naime snaga mišljenja. Mišljenjem ne stvaramo misli nego ih shvaćamo. Ono što sam nazvao mislima stoji u najužoj vezi s istinom. Ono što prepoznajem kao istinito jest istinito posve neovisno od moga prepoznavanja njegove istinitosti i također posve neovisno o mome mišljenju. Misao ne biva istinitom ako nju netko misli. „Činjenice, činjenice, činjenice!“ izvikuje istraživač prirode kada želi upozoriti na nužnost sigurnih temelja znanosti. Što je to činjenica? Činjenica je istinita misao. Međutim, istraživač prirode zasigurno neće priznati nešto što ovisi o promjenjivim ljudskim stanjima svijesti kao sigurnu osnovu znanosti. Znanstveni rad ne sastoji se u stvaranju istinitih misli nego u njihovom otkrivanju. Astronom može matematičku istinu primijeniti u istraživanju znatno ranijih događaja, odnosno događaja koji su se dogodili dok na Zemlji još nitko nije spoznao ovu istinu. On to može učiniti jer je istinita misao bezvremenska. Dakle, ova istina nije mogla nastati u momentu kada je bila otkrivena.

Sve nije predodžba. U suprotnom bi psihologija u sebi sadržavala sve znanosti ili bi makar bila najviša sutkinja o svim znanostima. U suprotnom bi psihologija vladala i nad logikom te matematikom. Međutim, ništa ne predstavlja veće nerazumijevanje matematike od njezina podređivanja psihologiji. Niti logika niti matematika nemaju svoju zadaću u istraživanju duše ili sadržaja svijesti čiji je vlasnik pojedinačni čovjek. Prije bi se moglo reći da je njihova zadaća istraživanje duha; istraživanje duha, a ne duša. Shvaćanje misli pretpostavlja onoga koji shvaća, onoga koji misli. Ovaj je onda vlasnik mišljenja, međutim nije vlasnik misli. Iako misao ne pripada sadržaju svijesti onoga koji misli, ipak nešto u njegovoj svijesti mora ciljati na misao. Ovo se, međutim, ne smije pobrkati sa samom mišlju. Na taj je način Algol različit od predodžbe koju netko ima o Algolu.

Misao ne pripada kao predodžba mome unutarnjem svijetu, a ne pripada niti vanjskom svijetu, svijetu osjetilno opažljivih stvari.

Ovaj rezultat, koji nužno slijedi iz dosada izloženog, ipak možda neće biti prihvaćen bez otpora. Nekima će se, mislim, činiti nemogućim dobiti informaciju od nečega što ne pripada njihovom unutarnjem svijetu, osim ako to nije osjetilni opažaj. Zaista će se

osjetilni opažaj često smatrati kao najsigurniji, pa čak kao jedini izvor spoznaje za sve što ne pripada unutarnjem svijetu. Međutim, s kojim pravom? Osjetilni utisak kao nužna sastavnica također pripada osjetilnom opažanju, a ovaj je dio unutarnjeg svijeta. U svakom slučaju, dva čovjeka nemaju isti osjetilni utisak, iako mogu imati slične osjetilne utiske. Sami osjetilni utisci ne otvaraju nam vanjski svijet. Možda postoji biće koje posjeduje samo osjetilne utiske, a da nema sposobnost vidjeti ili dodirivati stvari. Posjedovanje vizualnih utisaka još nije i viđenje stvari. Kako je moguće da stablo vidim upravo tamo gdje ga vidim? Očigledno to ovisi o vizualnim utiscima koje imam i o posebnom načinu njihova nastajanja kako bih vidio svojim dvama očima. Na svakoj od dviju mrežnica, fizikalno govoreći, nastaje posebna slika. Netko drugi vidi stablo na istom mjestu. On također ima dvije mrežnice, međutim one se razlikuju od mojih. Moramo pretpostaviti da ove mrežnice određuju naše utiske. Prema tome, nemamo iste nego jasno međusobno različite vizualne utiske, ali usprkos tome krećemo se u istom vanjskom svijetu. Posjedovanje vizualnih utisaka zaista je nužno za gledanje stvari, međutim nije dovoljno. Ono što se još mora pridodati, nije ništa osjetilno; a to je upravo ono što nam otključava vanjski svijet jer bi svatko bez ovoga neosjetilnog ostao zaključan u svome unutarnjem svijetu. Kako se odluka nalazi u onom neosjetilnom, možda bi nas ono moglo bez sudjelovanja osjetilnih utisaka izvesti iz unutarnjeg svijeta i omogućiti da shvaćamo misli. Izuzev unutarnjeg svijeta moramo još razlikovati vanjski svijet osjetilno opažljivih stvari i carstvo onoga što nije osjetilno opažljivo. Za prepoznavanje oba ova carstva potrebno nam je ono neosjetilno. Međutim, kod osjetilnog opažanja stvari nužni su nam još i osjetilni utisci, a ovi u potpunosti pripadaju unutarnjem svijetu. Tako je ono na čemu prvenstveno počiva razlika između danosti stvari i danosti misli nešto što ne pripada ovim dvama carstvima, nego nešto što se može pripisati unutarnjem svijetu. U tom smislu, ovu razliku ne mogu smatrati toliko velikom da bi time bila nemoguća danost misli izvan unutarnjeg svijeta.

Doduše, misao nije nešto što smo se navikli nazivati stvarnim. Svijet onog stvarnog je svijet u kojem ono stvarno ima učinak na nešto, mijenja to nešto, samo biva objektom učinka i samo se mijenja. To

se sve događa u vremenu. Ono što je bezvremensko i nepromjenjivo, teško ćemo priznati kao stvarno. Je li misao promjenjiva ili bezvremenska? Misao koju izgovaramo pitagorejskim poučkom zasigurno je bezvremenska, vječna i nepromjenjiva. Međutim, ne postoje li također misli koje su danas istinite, a za pola godine neistinite? Neće li zaista misao, koja na primjer kaže da je ono drvo tamo zeleno, za pola godine biti neistinita? Ne, jer to uopće nije ista misao. Sam poredak riječi „ono drvo tamo je zeleno“ nije dovoljan za iskaz, tome također pripada i vrijeme govora. Bez određenja vremena iskaza nemamo nikakvu cjelovitu misao, tj. uopće nemamo misao. Tek rečenicu koja je nadopunjena s određenjem vremena iskaza i koja je u svakom drugom pogledu potpuna možemo nazvati misao. Međutim, ako je ona istinita, onda je istinita ne samo za danas ili sutra nego bezvremenski. U tom smislu, *prezent* „je istinita“ ne upućuje na sadašnjost onoga koji govori, nego je, ako mi dopustite takav izraz, *glagolsko vrijeme* bezvremenosti. Ako koristimo puku formu rečenice tvrđenja, izbjegavajući riječ „istinito“, tada je potrebno razlikovati dvije stvari: izraz misli i tvrdnju. Na primjer, u rečenici izraženo vremensko određenje iskaza pripada izrazu misli, dok je istina, čije se priznavanje nalazi u formi rečenice tvrđenja, bezvremenska. Doduše, isti poredak riječi može s vremenom zbog promjene jezika poprimiti drugačiji smisao, tj. izražavati drugačiju misao, međutim promjena se tada tiče gramatičkog aspekta jezika.

Ipak, koju bi nam vrijednost moglo predstavljati ono vječno nepromjenjivo, ono što ne može ni trpjeti učinke niti imati učinka na nas? Za nas bi nešto što je u potpunosti i u svakom pogledu bez učinka bilo posve nestvarno i zapravo nepostojeće. Ono bezvremensko mora ipak na neki način biti povezano s vremenskim, ako bi za nas trebalo biti nečim. Što bi za mene bila misao koju nikada ne bih shvatio! Međutim, tako što shvaćam misao, ja stupam u određeni odnos s njom, kao i ona sa mnom. Moguće je da istu misao koju danas mislim jučer nisam mislio. Na ovaj je način stroga bezvremenost misli ipak nadiđena. Međutim, treba razlikovati između bitnih i nebitnih svojstava te priznati nešto kao bezvremensko samo ako se promjene kroz koje prolazi tiču nebitnih svojstava. Kao nebitno svojstvo misli možemo nazvati ono svojstvo koje se sastoji u tome ili proizlazi iz

toga da je misao shvaćena od osobe koja misli.

Kako misao ima učinak? Ona ima učinak na način da ju se shvaća i drži kao istinitu. To je proces koji se odvija u unutarnjem svijetu onoga koji misli, a koji ima daljnje posljedice u njegovom unutarnjem svijetu tako što preseže u područje volje te se očituje u vanjskom svijetu. Ako shvaćam misao, na primjer onu u pitagorejskom poučku, onda bi posljedica mogla biti da ju prepoznajem kao istinitu i da ju dalje primjenjujem kad odlučim utjecati na akceleraciju masa. Na taj način, misli obično posredno mogu imati utjecaja na kretanja masa. Utjecaj čovjeka na čovjeka uglavnom je posredovan mislima. Misli se dijele. Kako se to odvija? Uzrokuje promjene u vanjskom svijetu koje drugi opažaju i koje bi ih trebale nagnati da shvate misao i prepoznaju kao istinitu. Jesu li veliki povijesni događaji mogli nastati ikako drugačije nego dijeljenjem misli? Misli smo, usprkos tome, skloni smatrati nestvarnima jer se pojavljuju kao da su nedjelatne u procesima, dok se mišljenje, suđenje, iskazivanje, razumijevanje i slično uzimaju kao mnogo bliži ljudima. Kako se samo čekić pojavljuje stvarnijim nego što je to misao! Koliko je proces uručivanja čekića drugačiji od dijeljenja misli! Čekić prelazi iz jednog posjeda u drugi, on je uhvaćen i pritom trpi pritisak. Njegov volumen i položaj njegovih dijelova mijenjaju mjesto u prostoru. Sve se to kod misli ne pojavljuje. Misao pri dijeljenju ne napušta posjed onoga koji ju dijeli; u suštini čovjek nad njom nema nikakvu kontrolu. Tako što se shvaća misao, ona prvenstveno uzrokuje promjene u unutarnjem svijetu onoga koji ju shvaća. Međutim, ona u svojoj biti ostaje nedodirnutu jer jedine promjene kroz koje prolazi tiču se njezinih nebitnih svojstava. Ovdje nedostaje ono što spoznajemo svugdje u prirodnim pojavama: obostrano djelovanje. Misli nisu u potpunosti nestvarne, no njihova je stvarnost drugačije vrste od stvarnosti stvari, a njezini su učinci pokrenuti činjenjem onoga koji misli – misli bi bez ovoga činjenja, koliko možemo vidjeti, bile bez učinka. Međutim, onaj koji misli ne stvara misli, nego ih mora uzeti onakvima kakve one jesu. One mogu biti istinite, a da ih nijedno misleće biće nije shvatilo. Čak i tada nisu u potpunosti nestvarne, barem ukoliko se mogu shvatiti i na taj način postaviti u djelovanje.